

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ЦІННІСНОЇ ДЕЗОРІЄНТАЦІЇ

Помиткін Е.О., Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, завідувач відділу педагогічної психології і психології праці, доктор. психол. н., професор

Актуалізується потреба визначення ціннісних пріоритетів сучасного суспільства, виокремлюється філософсько-психологічний зміст понять «культура» та «духовна культура педагогічного персоналу», виокремлюються її психологічні детермінанти. Наводяться результати емпіричного дослідження духовної культури педагога науковими співробітниками відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Ключові слова: особистість, педагогічний персонал, духовна культура, ціннісна дезорієнтація, педагогічна майстерність.

Однією з суттєвих характеристик суспільного простору України є пануюча ціннісна дезорієнтація, невизначеність ідеалів і провідних смислів, консолідуючих національних ідей. В таких умовах викладачі та вчителі змушені або ж дотримуватися усталених традицій виховання молоді або ж кожний раз зважати на політичні, суспільні зміни, які несуть нове розуміння моральних норм.

Ціннісна дезорієнтація чинить суттєвий вплив також на підростаюче покоління. Останніми роками діти менше грають на вулиці та у дворах, проводять переважну частину вільного часу за екранами моніторів, що стає звичкою і руйнує сімейні стосунки. Захопленість дітей і молоді павутинням віртуального простору нерідко призводить до втрати власної ідентичності, позбавлення себе реального людського спілкування, віддалення не тільки від соціуму, але й від природи.

Прагматичні зміни свідомості не обходять і студентську молодь, її провідні особистісні цінності. Результати психологічної діагностики свідчать, що студенти стали частіше віддавати перевагу матеріальному статку, ніж

духовним цінностям (служінню людям, створенню прекрасного, відстоюванню істини тощо). Матеріальні цінності виявляються важливішими навіть за престиж, який декілька років тому для більшості молоді був надзвичайно важливим. Ця тенденція є вражаючою, оскільки людина з подібною ціннісною орієнтацією згодна виконувати будь-яку роботу (навіть протизаконну) аби мати високу матеріальну винагороду. Орієнтація на конкуренцію, отримання прибутку, стаючи особистісною властивістю, призводить до руйнації стосунків: дружніх, сімейних, професійних. Можливо тому за статистичними даними Україна вже зараз посідає одні з перших місць у світі за відчуттям самотності.

Таким чином, в умовах ціннісної дезорієнтації педагог з високим рівнем духовної культури постає у ролі не тільки того, хто навчає, але й, передусім, допомагає у визначенні правильного життєвого шляху особистості. До його психологічного портрету та, зокрема, рівня духовної культури, висувуються особливі вимоги.

Поняття культури сходиться до античних часів. Спочатку культурною вважалася людина, яка знала, як обробляти землю. Надалі від обробки землі людина підноситься до споглядання власного розуму, керування спрямованістю мислення. Показовою в цьому є біблійна притча про двох братів – Каїна, який обробляв землю (спрямованість на матеріальні цінності) та Авеля, який доглядав овець (спостерігав за думками). Протилежністю людській культурі є натура, тобто дане від народження біологічне інстинктивне начало людської природи. У цьому розумінні вбивство Каїном Авеля означає перемогу тваринної природи над духовною, наслідком чого стає вигнання і неможливість брати сили від землі.

У подальшому розвитку культура пов'язується з таємним, непізнаним, а тому розвиток культури ототожнюється саме з освітою. Н.К.Реріх, аналізуючи поняття культури, зазначав, що «Культ» є шануванням Благого Начала, а слово «Ур» нагадує стародавній східний корінь, що позначає Світло, Вогонь. На думку М.Бердяєва будь-яка культура (навіть матеріальна) є культурою духа,

має духовну основу, є продуктом творчої роботи духа над природними стихіями.

Для розкриття змісту поняття духовної культури надалі проаналізуємо психологічний зміст категорії духовності. Аналіз літератури свідчить, що існує два основних підходи до визначення духовності – змістовий та функціональний. У відповідності до змістового підходу духовність пов'язується з такими смислоутворювальними категоріями як Краса, Добро, Істина (за Платоном) або ж Віра, Надія, Покаяння (у християнсько-релігійному контексті). У відповідності до функціонального підходу – духовність характеризується ієрархічною домінантністю розвинених вищих психічних функцій людини. До цих функцій психологи (зокрема, Л.С.Виготський, І.Д.Бех) відносять свідомість, самосвідомість та волю. Таким чином, високий рівень духовного розвитку пов'язується із розвинутою свідомістю, самосвідомістю, досконалістю особистості, а низький – з примітивізмом.

Таким чином словосполучення «духовна культура», з одного боку вказує на домінантне значення цінностей Краси, Добра, Істини, Любові, а з іншого – на свідоме самовдосконалення особистості, свідому реалізацію у поведінці, діяльності та життєтворчості духовних цінностей. На практиці наявність духовної культури свідчить про здатність особистості до сприйняття прекрасного, позитивного, прогресивного, до його поширення задля духовного перетворення суспільства та людства в цілому.

Спираючись на розуміння загальної, професійної та духовної культури у роботах В.С.Біблера, О.О.Бодальова, В.М.Гриньової, І.А.Зязюна, Т.В.Іванової, Я.Л.Коломінського, Л.С.Колмогорової, А.Коля, М.Коула, В.Г.Кременя, О.І.Моткова, Д.Мацумото, Н.Г.Ничкало, О.В.Проскури, В.А.Семиченко, С.Скрибнера, О.С.Созонюк, Л.В.Сохань, І.М.Цимбалюка Н.В.Чепелевої та ін. можемо констатувати, що духовна культура виникає завдяки тому, що людина не обмежує себе лише чуттєво-зовнішнім досвідом і не відводить йому переважного значення, а обирає керівним духовний досвід, на основі якого й визначає зміст і вищу мету зовнішнього, чуттєвого досвіду.

Духовна культура - це результат духовної діяльності, і саме духовна культура пробуджує, підтримує і розвиває в людині особистість. Тому духовна культура не тотожна "начитаності" або "освіченості", адже знання самі по собі не можуть зробити людину особистістю, здатною до свідомих і відповідальних вчинків. Матеріальна і духовна культура існують у тісній єдності. Людські думки, емоції, якості, риси зумовлюють поведінку та діяльність особистості, а отже матеріальне є реалізацією духовного. У сфері матеріальної культури людська діяльність характеризується зміною матеріального світу. Діяльність у сфері культури передбачає певну роботу з духовним світом особистості – ідеалами, смислами, цінностями, переконаннями, поглядами тощо.

Узагальнюючи, можемо констатувати, що духовна культура педагога характеризується детермінацією поведінки та професійної діяльності особистісними ідеалами, смислами та цінностями Краси, Добра та Істини (вищих естетичних, етичних і пізнавальних категорій). Процес розвитку духовної культури педагогічного працівника передбачає свідому актуалізацію та використання глибинних ціннісних ресурсів таких базових підструктур особистості, як здатність до плідного спілкування, творча спрямованість, дієвий гуманістичний, діловий характер, розвинута самосвідомість, життєва мудрість і професійна компетентність, продуктивний інтелект, динамічна та працездатна психофізіологічна основа особистості. Духовна культура на своєму вищому рівні становлення виступає як здатність педагога свідомо формувати, засвоювати, зберігати, примножувати та творчо реалізовувати цінності Краси, Добра та Істини у власній професійній діяльності. Розвитку духовної культури сприяє створення у суспільстві умов для свободи людей, реалізації їх творчих можливостей, піднесення цінності особистості, її честі та гідності.

Для здійснення емпіричного дослідження духовної культури педагога науковими співробітниками відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України було розроблено експериментальний колективний діагностичний «Опитувальник з виявлення рівня розвитку духовної культури педагогічного персоналу». До

його складу включено 39 запитань, оцінка відповідей на які здійснювалася за шкалою від 0 до 4 балів, і дозволила визначити чотири рівні розвитку духовної культури педагогічних працівників: початковий, середній, достатній, високий.

Обробка результатів психодіагностики здійснювалася за шкалами:

- комунікативна складова духовної культури педагога;
- самосвідомість педагогічного працівника;
- мотиваційно-сміслова складова духовної культури;
- емоційно-почуттєва складова духовної культури;
- інтелектуальна складова духовної культури;
- характерологічна складова духовної культури;
- компетентнісна складова духовної культури педагога.

Крім того за допомогою «Опитувальника з виявлення рівня розвитку духовної культури педагогічного персоналу» визначалася самооцінка педагогів за показниками власної духовності, прагнення духовності; оцінка ними рівня духовності суспільства та системи освіти; визначалися передумови власної духовності у співвідношенні з досвідом опитуваного та реалізованість духовної культури у педагогічній діяльності.

Експериментальні дані, отримані у процесі проведення психодіагностичного дослідження, було піддано обробці за допомогою засобів математичної статистики (пакет SPSS 17) та доповнено результатами спостережень і опитувань, що проводилися в навчальних закладах. Наведемо деякі результати дослідження у вигляді наступних тез.

1. За оцінкою педагогів їх індивідуальний рівень духовної культури є вищим, ніж інституціональний, тобто притаманний їх навчальним закладам, отже соціально-педагогічний вимір духовності поступається індивідуально-особистісному і, можливо, стримує його прояв. Отримані результати свідчать також про деяке намагання педагогів завищити власні результати, що вказує на позитивне прагнення бути кращими в цьому напрямі.

2. Духовна культура більше корелює з духовно спрямованою активністю, духовними вчинками особистості, ніж з потенційністю духовних намірів. Дані свідчать, що деякі педагоги, високо оцінюючи власний потенційний рівень духовної культури, не можуть підтвердити його у поведінці та професійній діяльності; тобто духовна культура виступає як потенційна здатність, проявів якої не побачили ні студенти, ні колеги.

3. Реалізації духовної культури перешкоджає низька здатність до керування емоційно-почуттєвими станами та невміння передавати свої емоційні стани вихованцям, створювати емоційну атмосферу, коли і педагог, і студенти переживають одні й ті ж самі позитивні почуття, що унеможлиблює емоційний дисонанс. Виявлено, що з кращим настроєм на роботу йдуть більш молоді педагоги, а повертаються назад – з гіршим, що пов'язано з розчаруванням. Натомість педагоги з великим стажем діяльності проявляють, як правило, менше позитивних емоцій, але мають більш стабільний настрій.

5. Перешкодою в розвитку духовної культури є суперечність між свідомим прагненням педагогів до духовно-професійного зростання та їх зневірою у підтримці їх професійних прагнень системою освіти та суспільством у цілому. При цьому слід зазначити, що раніше педагоги сподівались, що «суспільство повернеться до них обличчям», тоді як сьогодні розраховують, переважно, на себе.

7. Серед факторів, що сприяють розвитку духовної культури педагогічних працівників, визначено:

- спілкування з природою (3,4 бали);
- безпосередня організація педагогічної праці, спілкування з молоддю (2,9 бали);
- місце роботи (2,8 бали);
- професійна підготовка та перепідготовка (2,7 бали);
- церква (2,5 бали);
- суспільство (2,2 бали).

Отримані діагностичні результати можуть використовуватися при побудові психологічних програм підвищення педагогічної майстерності викладачів і вчителів, реабілітації педагогічного персоналу.